

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

מה בין שלוש-עשרה מידות לעשרת הדברות?

ד"ר יושי פרג'ון

1. י"ג מידות – שמות ל"ד:

[ו] ויעבר ה' על-פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורחב-חסד ואמת: [ז] נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחסד ונקמה ונקמה פקד עון אבות על-בנים ועל-בני בנים על-שלישים ועל-רבעים:

שלוש עשרה מידות?

1. כמה מידות יש כאן? מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור צג

אמר ר' סימון שלש עשרה מידות בתורה שהקב"ה מרחם בהן את ישראל, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון [וגו'] (שמות לד ו), רב אמר אחת עשרה, ורבנן אמרי עשר...

1. למה שלוש עשרה? למה של רחמים? ר' יוסף אבן קספי לשמות ל"ד, ו:

ויקרא י"י אל רחום וגו' – אמר יוסף: כל הקדמונים נלאו בזה רוב התלאה אשר מצאתם, היה בעבור שהסכימו כי בכאן שלש עשרה מדות, לא ידעתי מבטן מי יצא זה תחלה, ועוד למה הסכימו כולם לזה, כי מה לנו אם בכאן שלש עשרה תארים או פחות או יתר, כי בתפלת משה על דבר המרגלים פחת מאד, ואם הוסיף בתארי השם עד עשרים או שלשים לא יזיק, ואם על כל פנים נקבל שבכאן שלש עשרה תארים, אומר אני כי י"י שתי פעמים הוא אחד ושניהם כאחד שם עצם, עם היות בו תואר מה והכפל לחזוק. ואל הוא שנית שטעמו תקיף. ורחום שלישית. וחנון רביעית כי קצת הבדל בין רחום לחנון. וארך אפים חמישית, ורב חסד ששית. ואמת שביעית. ונוצר חסד לאלפים שמינית. נושא עון תשיעית. ופשע עשירית. וחטאה אחת עשרה. ונקמה לא ינקה שנים עשר, פוקד וכו' שלש עשרה. הנה זה הוא המספר הראוי אצלי אם קבלנו שבכאן שלשה עשר מדות, כי מאין לנו שכולם מדות רחמים, והרחמנות על הרעים אכזריות לטובים, כל שכן שאמת הוא מדת הדין. ואמנם אין בכאן אצלי מספר מוגבל, בתארים ומדות, אמנם רצה השם להודיע עתה למשה מתכונותיו ית' זה השעור הנזכר בכאן, וזכר תכונותיו הראויות לפי הנהגתו לעולמו, כדי שיחקה משה ללכת בדרכיו בכל יכולתו, עד שינהיג כראוי את האומה הזאת, עם היות בה רעים וטובים.

1. איך סופרים את המידות? שד"ל לשמות ל"ד, ו (מהדורת AlHaTorah.org):

ואלו הן י"ג מדות על דרך הפשט: 1 אל רחום, 2 חנון, 3 ארך אפים, 4 רב חסד, 5 רב אמת, 6 נוצר חסד לאלפים, 7 נושא עון ונקמה לא ינקה, 8 נושא פשע ונקמה לא ינקה, 9 נושא חטאה ונקמה לא ינקה, 10 פוקד עון אבות על בנים, 11 פוקד עון אבות על בני בנים, 12 פוקד עון אבות על שלשים, 13 פוקד עון אבות על רבעים... והנה אעפ"י שלפי הפשט אין שום הכרח שתהיינה המדות י"ג, הנה חלוקה זה שאמרתי היא מתיישבת יפה לפי הפשט. והא לך דעות אחרות בזה...

1. לדעת רבנו נסים ראש ישיבה במגלת סתרים (עיין תוספות ר"ה י"ז ע"ב {ד"ה שלש עשרה}): 1 ה', 2 אל, 3 רחום, 4 חנון, 5 ארך אפים, 6 רב חסד, 7 אמת, 8 נוצר חסד, 9 לאלפים, 10 נושא עון, 11 ופשע, 12 וחטאה, 13 ונקמה.
2. לדעת רבנו תם (שם) וראב"ע ורמב"ן ויש"ר {ריגיון}: 1 ה', 2 ה', 3 אל, 4 רחום, 5 חנון, 6 ארך אפים, 7 ורב חסד, 8 ואמת, 9 נוצר חסד לאלפים, 10 נושא עון, 11 ופשע, 12 וחטאה, 13 ונקמה.
3. לדעת הגהה בתוספות (שם): 1 ה', 2 אל, 3 רחום, 4 חנון, 5 ארך אפים לצדיקים, 6 ארך אפים לרשעים, 7 רב חסד, 8 ואמת, 9 נוצר חסד לאלפים, 10 נושא עון, 11 ופשע, 12 וחטאה, 13 ונקמה.
4. לדעת ס' החסידים סימן ר"נ: 1 רחום, 2 חנון, 3 ארך אפים, 4 ורב חסד, 5 ואמת, 6 נוצר חסד לאלפים, 7 נושא עון, 8 ופשע, 9 וחטאה, 10 ונקמה, 11 וסלחת לעוננו, 12 ולחטאתנו, 13 ונחלתנו.
5. לדעת דון יצחק: 1 ה', 2 ה', 3 אל, 4 רחום, 5 חנון, 6 ארך אפים, 7 ורב חסד, 8 ואמת, 9 נוצר חסד לאלפים, 10 נושא עון ופשע וחטאה, 11 ונקמה, 12 לא ינקה, 13 פוקד עון אבות.
6. לדעת ר"י עראמה: 1 ה', 2 ה', 3 אל, 4 רחום, 5 חנון, 6 ארך אפים, 7 רב חסד, 8 ואמת, 9 נוצר חסד לאלפים, 10 נושא עון, 11 ופשע, 12 וחטאה, 13 פוקד עון אבות.
7. והרמב"ם בס' פאר הדור סימן צ' אומר כי האמת שהשם הראשון אינו ממנין הי"ג מדות, ואלו הן: 1 ה' או ה' ה', 2 אל, 3 רחום, 4 וחנון, 5 ארך אפים, 6 רב חסד, 7 ואמת, 8 נוצר חסד לאלפים, 9 נושא עון, 10 ופשע, 11 וחטאה, 12 ונקמה, 13 לא ינקה.

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

למה להגדיר את המידות של ה' כמידות של רחמים?

1. ה' מגדיר את מידותיו כאן כ"טוב" – שמות ל"ג:

[יח] ויאמר הרצני נא את-כבודך: [יט] ויאמר אני אעביר כל-טובי על-פניך וקראתי בשם יהוה לפניך וחסנתי את-אשר אחיך ורחמתי את-אשר ארחם: [כ] ויאמר לא תוכל לראת את-פני כי לא יראני האדם וחי: [כא] ויאמר יהוה הנה מקום אתי ונצבת על-הצור: [כב] והנה בעבר פבדי ושמתיה בנגרת הצור ושכתי כפי עליה עד-עברי: [כג] והקרת את-פפי וראית את-אחרי ופני לא יראו:

1. משה מבין את מידותיו של ה' כטובות – שמות ל"ד:

[ח] וימחר משה ויקד ארצה וישתחו: [ט] ויאמר אם-נא מצאתי חן בעיניך אדני ילה-נא אדני בקרבנו כי עם-קשה-ערף הוא וסלקת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:

1. משה משתמש שוב במידותיו של ה' בתפילה לרחמים – במדבר י"ד:

[יא] ויאמר ה' אל-משה עד-אנה ונאצני העם הזה ועד-אנה לא-יאמינו כי בכל האתות אשר עשיתי בקרבם: [יב] אפנו בדבר ואורשנו ואעשה אתה לגוי-גדול ועצום ממנו: [יג] ויאמר משה אליה' ושמעו מצרים פי-העלית בכחה את-העם הזה מקרבם: [יד] ואמרו אל-יושב הארץ הזאת שמעו פי-אתה ה' בקרב העם הזה אשר-עין בעין נראה אתה ה' ונאנח עמד עליהם ובעמד ענו אתה הלך לפניהם יומם ובעמוד אש לילה: [טו] והמתה את-העם הזה כאיש אחד ואמרו הגוים אשר-שמעו את-שמעך לאמר: [טז] מבולתי וכלת ה' להביא את-העם הזה אל-הארץ אשר-נשבע להם וישחטם במדבר: [יז] ועתה יגדל-נא פח אדני כאשר דברת לאמר: [יח] ה' ארף אפים ורביחסד נשוא עון ופשע ונקה לא ינקה פקד עון אבות על-בנים על-ישרעים: [יט] סלח-נא לעון העם הזה כגדל חסדך וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד-הנה: [כ] ויאמר ה' סלחתי כדברך: [כא] ואולם חייאני וימלא כבוד-ה' את-כל-הארץ: [כב] פי כל-האנשים הראים את-כבדי ואת-אתתי אשר-עשיתי במצרים ובמדבר וינסו אתי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי: [כג] אם-יראו את-הארץ אשר נשבעתי לאבותם וכל-מנאצי לא יראוה: [כד] ועבדי קלב יעקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי והביאתיו אל-הארץ אשר-בא שמה וזרעו יורשנה: [כה] והעמלקי והכנעני יושב בעמק מחר פנו וסעו לכם המדבר דרך ים-סוף:

1. נביאים אחרים משתמשים במידות הרחמים כתפילה – יואל ב:

[יב] וגם-עתה נאם-ה' שבו עדי בכל-לבבכם ובצום ובבכי ובמספד: [יג] וקרעו לבבכם ואל-בגדיכם ושובו אליה' אלהיכם פי-חננו ורחום הוא ארף אפים ורביחסד ונחם על-הרעה: [יד] מי יודע ישוב ונחם והשאיר את-ריו ברכה מנחה ונסף לה' אלהיכם:

1. מזמור שלם הדורש את מידות ה' כמידות רחמים – תהלים ק"ג:

[א] לדוד ברכי נפשי את-ה' וכל-קרכי את-שם קדשו: [ב] ברכי נפשי את-ה' ואל-תשכחי כל-גמוליו: [ג] הסלח לכל-עונכי הרפא לכל-חטואי: [ד] הגואל משחת חייכי המעטרכי חסד ורחמים: [ה] המשביע בטוב עדיך תתחדש פנך נעורכי: [ו] עשה צדקות ה' ומשפטים לכל-עשוקים: [ז] יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו: [ח] רחום וחנון ה' ארף אפים ורביחסד: [ט] לא-לנצח יריב ולא לעולם ישור: [י] לא כחטאינו עשה לנו ולא כעונתינו גמל עלינו: [יא] פי כגבה שמים על-הארץ גבר חסדו על-יראיו: [יב] כרחק מזרח ממערב הרחיק ממנו את-פשעינו: [יג] כרחם אב על-בנים רחם ה' על-יראיו: [יד] כיהוא ידע יצרנו זכור פיעפר אנהנו: [טו] אגוש כחציר ימיו כציץ השדה פו ציץ: [טז] פי רוח עברה-בו ואיגו ולא-יפירו עוד מקומו: [יז] וחסד ה' מעולם ועד-עולם על-יראיו וצדקתו לבני בנים: [יח] לשמרי בריתו ולזכרי פקדיו לעשותם: [יט] ה' בשמים הכין כסאו ומלכותו בכל משלה: [כ] ברכו ה' מלאכי גברי כח עשי דברו לשמע בקול דברו: [כא] ברכו ה' כל-צבאיו משרתיו עשי רצונו: [כב] ברכו ה' כל-מעשיו בכל-מקומות ממשלתו ברכי נפשי את-ה':

1. שימוש יוצא דופן במידות הרחמים – לא כתפילה ולא כשבח – יונה ד':

[א] וירע אליינה רעה גדולה ויחר לו: [ב] ויתפלל אליה' ויאמר אנה ה' הלא-אנה דברי עד-היומי על-אדמתי עליכן קדמתי לכרת תרשישה פי ידעתי פי אתה אל-חנון ורחום ארף אפים ורביחסד ונחם על-הרעה: [ג] ועתה ה' קח-נא את-נפשי ממני כי טוב מותי מחי:

1. שימוש יוצא דופן במידות – התמקדות במידות הדין – נחום א':

[א] משא נינהו ספר חזון נחום האלקשי: [ב] אל קנא ונקם ה' נקם ה' ובעל חמה נקם ה' לצריו ונוטר הוא לאיביו: [ג] ה' ארף אפים ויגדל-כח ונקה לא ינקה ה' בסופה ובשערה דרכו וענו אבק רגליו: [ד] גוער בים ויבשהו וכל-הנהרות החריב אמלל

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

בשן וכרמל ופרח לכנון אמלל: [ה] הרים רעשו ממנו והגבעות התמגגו ותשא הארץ מפניו ותבל וכל־יושבי בה: [ו] לפני זעמו מי זעמוד ומי יקום בחרון אפו חמתו נתקה כאש והצרים נתצו ממנו:

1. מקבילות נוספות למידות ה':

שמות כ':ד'-ה', דברים ה':ח'-ט', דברים ז':ט'-י', ירמיהו ל"ב:י"ח, מיכה ז':י"ח, תהלים פ"ו: ה', ט"ו, תהלים קמ"ה:ח', דניאל ט':ד', נחמיה א':ה', נחמיה ט':ז,ל"א.

מה החידוש הגדול ב"ג מידות?

1. התגלות דומה ל"ג מידות מופיעה כבר בדיבר השני שבעשרת הדברות – שמות כ':

[ה] ... פי אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבת על־בנים על־שלישים ועל־רבעים לשנאי: [ו] ועשה חסד לאלפים לאהבי וקשמרי מצותי:

1. תגובת ה' לחטא העגל בהשוואה לשני הדברות הראשונים שבעשרת הדברות:

תגובת ה' לחטא העגל (שמות ל"ב)	עשרת הדברות (שמות כ')
[ז] וינדבר ה' אל־משה לך־רד פי שחת עמה אשר העלית מארץ מצרים:	[ב] אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים:
[ח] סרו מהר מן־הדרך אשר צויתם עשו להם עגל מסכה וישתחוו־לו ויזבחו־לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוקה מארץ מצרים:	[ג] לא־יהיה־לך אלהים אחרים על־פני: [ד] לא־תעשה־לך פסל וישראל אשר העלוקה מארץ מצרים: [ה] לא־תשתחוה להם ולא תעבדם
[ט] ויאמר ה' אל־משה ראיני את־העם הזה והנה עם־קשה־ערף הוא: [י] ועתה הניחה לי ויחר־אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול:	פי אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבת על־בנים על־שלישים ועל־רבעים לשנאי: [ו] ועשה חסד לאלפים לאהבי וקשמרי מצותי:

1. כישלון (חלקי) לתפילתו של משה – שמות ל"ב:

[ל] ויהי ממחרת ויאמר משה אל־העם אתם חטאתם חטאה גדלה ועתה אעלה אל־ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם: [לא] וישב משה אל־ה' ויאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדלה ויעשו להם אלהי זָהָב: [לב] ועתה אם־תשא חטאתם ואם־אין מחני נא מספרך אשר כתבת:

[לג] ויאמר ה' אל־משה מי אשר חטא־לי אמחנו מספרי: [לד] ועתה לך נחה את־העם אל אשר־דברתי לך הנה מלאכי לך לפניך וכיום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם: [לה] ויגף ה' את־העם על אשר עשו את־העגל אשר עשה אהרן:

1. אם תשא את חטאתם, טוב – רש"י לשמות ל"ב, לב

ועתה אם תשא חטאתם־הרי טוב, איני אומר לך 'מחני נא', ואם אין, מחני נא־וזה מקרא קצר, וכן הרבה.

1. מספרך, ספר החיים – רשב"ם לשמות ל"ב, לב

מספרך – ספר חיים אשר כתבת, כדכתיב "כל הכתוב לחיים בירושלים" (יש"ד, ג); הרגני נא הרוג (ע"פ במ' יא, טו).

1. ה' עוזב את בני ישראל כדי שלא ישמיד אותם – שמות ל"ג:

[א] וינדבר ה' אל־משה לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים אל־הארץ אשר נשבעתי לאבְרָהָם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה: [ב] ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את־הפנעני האמרי והחתי והפרזי החוי והיבוסים: [ג] אל־ארץ זבת חלב ודבש כי לא אעלה בקרבך כי עם־קשה־ערף אתה פן־אכלך בדרך: [ד] וישמע העם את־הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא־שתו איש עדיו עליו: [ה] ויאמר ה' אל־משה אמר אל־בני־ישראל אתם עם־קשה־ערף רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה־לך: [ו] ויתנצלו בני־ישראל את־עַדְיָם מהר חורב:

1.

1. השוואה בין י"ג מידות לדיבר השני בעשרת הדברות:

י"ג מידות של רחמים (שמות ל"ד)	עשרת הדברות (שמות כ')
[ל"ד, ו] ... ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב־חסד ואמת:	פי אנכי ה' אלהיך אל קנא

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

פְּקֹד עֲוֹן אָבוֹת עַל-בְּנֵיהֶם --- עַל-יְשָׁלְשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשָׁנָאֵי:	[ז] נִצַּר חֶסֶד לְאֱלֹפִים ---
--- ---	נִשָּׂא עֹן וְפָשַׁע וְחַטָּאָה וְנִקְּחָה לֹא יִנְקָה
[ו] וְעָשָׂה חֶסֶד לְאֱלֹפִים לְאֲהָבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָי:	פְּקֹד עֲוֹן אָבוֹת עַל-בְּנֵיהֶם וְעַל-בְּנֵי בְּנֵיהֶם עַל-יְשָׁלְשִׁים וְעַל-רִבְעִים ---:

1. תגובת משה למידות הרחמים – שמות ל"ד:
 [ח] וַיִּמְהַר מֹשֶׁה וַיִּקְדֹּ אַרְצָה וַיִּשְׁתַּחֲוֶה: [ט] וַיֹּאמֶר אִם-נָא מִצָּאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי יְיָ-נָא אֲדֹנָי בְּקַרְבְּנוּ כִּי עַם-קָשֶׁה-עֲרָף הוּא וְסָלַחְתָּ לְעֹונָנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וּנְחַלְתָּנוּ:
1. "עם קשה עורף" ולכן...
 [ל"ב, ט] וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רְאִיתִי אֶת-הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם-קָשֶׁה-עֲרָף הוּא: [י] וְעַתָּה הִנֵּיחָה לִי וַיִּחַר-אַפִּי בָהֶם וְאֶכְלֶם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גְדוֹל:
 [ל"ג, ג] ...כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקַרְבְּךָ כִּי עַם-קָשֶׁה-עֲרָף אַתָּה פֶּן-אֶכְלָךְ בְּדַרְךָ: [ד] וַיִּשְׁמַע הָעָם אֶת-הַדְּבָר הַרַע הַזֶּה וַיִּתְאַבְּלוּ וְלֹא-שָׁתוּ אִישׁ עֲדָיו עָלָיו:
 [ה] וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה אָמַר אֶל-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אִתְּם עַם-קָשֶׁה-עֲרָף רַגַע אֶחָד אֶעֱלֶה בְּקַרְבְּךָ וְכִלְיֹתֶיךָ וְעַתָּה הוֹרֵד עֲדָיִךְ מֵעָלֶיךָ וְאֲדַעַה מֶה אֶעֱשֶׂה-לָּךְ:
 [ל"ד, ט] וַיֹּאמֶר אִם-נָא מִצָּאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי יְיָ-נָא אֲדֹנָי בְּקַרְבְּנוּ כִּי עַם-קָשֶׁה-עֲרָף הוּא וְסָלַחְתָּ לְעֹונָנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וּנְחַלְתָּנוּ: